

УДК 658.168.5

I.B. Захарова

Аналіз проблем діяльності підприємства у складі об'єднання кластерного типу

Сучасна глобальна економіка характеризується прискоренням темпів економічних процесів, впровадженням високих технологій, складністю планування й управління. Окреме підприємство не завжди може самостійно впоратись зі всіма переліченими завданнями, тоді з'являються кластерні об'єднання підприємств. Але навіть такі об'єднання не гарантують успіху на ринку, якщо вони не мають достатньої державної підтримки та не забезпечені дієвою інфраструктурою на початковому етапі діяльності.

Світовий економічний розвиток у наш час характеризується прискоренням темпів економічних процесів, широким впровадженням високих технологій, складністю планування й управління розвитком, вимагає скорочення строків створення нових видів продукції й технологій. Так, повний цикл відновлення базових моделей у світовій промисловості за останні 20 років скоротився в 2-3 рази. Це пов'язано як із процесами глобалізації економічного простору, що охопили практично всі країни світу, так і з переходом розвинених країн на нову модель господарювання, засновану на використанні нових знань і їхній комерціалізації, а також розповсюдженні інновацій по всіх сферах діяльності. У сучасному світі і для економіки країни або регіону, і для окремого підприємства, щоб бути конкурентоспроможним, а отже й ефективним у своїй діяльності, потрібно постійно підвищувати швидкість і ефективність створення й впровадження нового продукту (або послуги), технологічного процесу (застосовуваних матеріалів), методів управління і т. ін.

Отже, в зв'язку з необхідністю реалізації інноваційної моделі господарювання на всіх рівнях економічної діяльності як вітчизняні, так і зарубіжні науковці все більше уваги приділяють об'єднанням підприємств, заснованих на плідній співпраці задля досягнення взаємної економічної ефективності. Зокрема такі моделі господарювання одержали назву кластерних моделей. На особливу увагу заслуговують праці М. Портера, А. Денисова, С. Жданова, С. Соколенка, М. Войнаренка, Н. Скринник та ін., присвячені дослідженню цієї проблематики [2, 6, 8].

В багатьох розвинених країнах вже на протязі кількох років, крім теоретичних засад, активно розробляють і практичні засади діяльності кластерів як запоруки розвитку регіональної і державної економік [9]. В той же час в Україні досі не знайшло достатнього розвитку практичне використання кластерної моделі.

Метою статті є аналіз проблем діяльності підприємства у складі кластерного об'єднання на сучасному етапі розвитку української економіки. В зв'язку з цим проведено аналіз нормативно-правових засад та сучасного стану формування промислових об'єднань в Україні, визначення доцільності створення об'єднань кластерного типу, визначення чинників ефективності кластерів, аналіз світового досвіду та вітчизняної державної політики щодо сприяння створенню кластерів на інноваційних

Захарова Ірина Володимирівна, аспірант кафедри економіки Сумського державного університету.

© I.B. Захарова, 2006

засадах.

Жорсткість конкуренції між країнами, корпораціями, підприємствами показує, що окремі підприємства, як правило, програють у конкурентній боротьбі з більшими по активах корпораціями чи іншими об'єднаннями підприємств, які швидше створюють нову продукцію й освоюють нові технології, їхня продукція більш якісна, добре організоване післяпродажне обслуговування, більш низькі ціни.

Господарський кодекс України передбачає декілька організаційно-правових форм об'єднань підприємств, а саме:

- асоціація – договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації;

- корпорація – договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації;

- консорціум – тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо). У разі досягнення мети його створення консорціум припиняє свою діяльність;

- концерн – статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій, на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності;

- холдинг – це об'єднання підприємств на чолі з холдинговою компанією, яка володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств;

- промислово-фінансова група (або транснаціональна промислово-фінансова група) – об'єднання, яке створюється за рішенням Кабінету Міністрів України на певний строк з метою реалізації державних програм, до складу якого можуть входити промислові та інші підприємства, наукові і проектні установи, інші установи і організації усіх форм власності [1].

Ці та інші об'єднання широко розповсюджені в Україні. А в міжнародній практиці подібні об'єднання підприємств мають назву кластерів. Кластер – це об'єднання фірм з певної області підприємництва, пов'язаних між собою технологічно й, як правило, по ознаці географічної близькості. Їх розповсюдження пов'язано з необхідністю посилення участі в глобальній конкуренції, а також вражаючими прикладами прогресу тих регіонів, чия економіка була орієнтована на розвиток за допомогою створення локалізованих груп компаній.

Слід зауважити, що кластер є багато охоплюючим визначенням об'єднання підприємств, тому що кластери можуть містити як малу, так і велику кількість підприємств, а також можуть формуватися як з великих, так і з малих фірм, у всіляких сполученнях і співвідношеннях. До кластерів можна віднести як географічну концентрацію компаній, що працюють у певному виді бізнесу, так і конгломерацію великих і малих фірм, частина з яких є власністю іноземців. Кластери виникають як у традиційних базових галузях, так і високотехнологічних напрямках, як у виробничо-комерційному секторі, так і в сфері послуг. Дуже важливо відзначити, що нерідко центром формування кластерів виступає університет або група науково-дослідних

структур. Тобто різні кластери допускають різний ступінь взаємодії між вхідними в них фірмами, варіюючись за формою від рівня порівняно простих асоціацій мережевого типу до багаточисельних коопераційно-конкурентних утворень, як на національному, так і на регіональних, муніципальному рівнях. У кластерах можливе переплетення високих технологій з порівняно невисоким технічним рівнем виробництва й послуг.

Існує багато цікавих прикладів кластерних об'єднань підприємств, які досягли значного успіху та світового визнання. Так, до кінця ХХ століття кластери існували у всіх розвинених європейських економіках. Особливо значна їхня концентрація спостерігалася в найбільш промислово розвинених регіонах, таких як "Північ-Центр" (Італія), Баден-Вюртемберг і Баварія (Німеччина), Кембридж і регіон М4 (Великобританія), Ліон, Безансон і Монпельє (Франція). Також до всесвітньо відомих кластерів варто віднести автомобільний кластер у Детройті, ІТ-індустрії в Силіконовій Долині, індустрії кіно Голівуд у Лос-Анджелесі, виробництва килимів у Дантоні (штат Огайо), фінансово-діловий у Нью-Йорку, high-tech і аерокосмічний (Боїнг + Майкрософт) у Сієтлі (усі США), а також металообробні й машинобудівні кластери Німеччини й Швейцарії, кластери столиць моди – у Парижі й Мілані, світові фінансові кластери – центри в Лондоні і Гонконгу, міста-компанії Тойота Сіті й Людвіксхафен та ін. [8].

Варто замислитись, чому ж тенденція кластеризації підприємств спостерігається у всьому світі, незалежно від економічної розвинутості того чи іншого регіону.

Як показує світовий і вітчизняний досвід, функціонування окремого підприємства істотно залежить від багатьох зовнішніх факторів, на які окреме підприємство може впливати в дуже незначній мірі й практично нездатне їх змінити в потрібний час у необхідному напрямку. До зазначених зовнішніх факторів відносяться: енергетичні ресурси, обсяг і якість необхідних для випуску продукції матеріалів, сировини, їхня переробка в напівфабрикати, частини й деталі, що комплектуються, елементи транспортної й складської інфраструктури, фінансові ресурси для одержання додаткових оборотних коштів, інвестицій у розширення й реконструкцію підприємства, у відновлення технології й продукції, що випускається, у створення спеціалізованих і кооперованих виробництв. Стан цих некерованих факторів може істотно змінюватися в часі, що впливає на виробничу діяльність підприємства. Однак те, що практично нездатне сформувати окреме середнє підприємство, з успіхом може бути організовано об'єднанням підприємств за участю фінансових організацій. Те, що не вдається здійснити окремому підприємству, може бути реалізовано об'єднанням підприємств завдяки координації їхніх спільних дій, централізації керівництва, концентрації наявних фінансових коштів і їхнього спрямування на необхідні всім підприємствам види забезпечення.

Доцільність створення кластерних об'єднань обумовлена кількома факторами: координованістю дій, зниженням у них загального рівня трансакційних витрат, що припадають на одиницю продукції, позитивним ефектом масштабу виробництва [2].

Також їх перевага чітко спостерігається в сфері інформації: загальний рівень і якість їхнього інформаційного забезпечення істотно вище, ніж в окремих підприємств. В об'єднаннях більш точно прогнозуються напрямки науково-технічного прогресу, централізовано й вчасно проводяться НДДКР по створенню й освоєнню нової продукції й технології, найбільш повно реалізується весь цикл робіт з підвищення якості продукції і її післяпродажного обслуговування. Позитивний вплив ефекту масштабу виробництва спостерігається до певного рівня потужності, перевищення якого може призвести до росту рівня питомих витрат.

Завдання проектування об'єднань підприємств як систем полягає в тому, щоб одержати синергетичний ефект (ефект взаємозв'язку), при якому сумарна віддача

ЧАСТИНА 2 НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

капіталовкладень компанії вище, ніж сума показників віддачі по кожному технологічному ланцюзі (групі підприємств) окремо.

У напружених ситуаціях і (або) у моменти спаду кон'юнктури синергетичні фірми виявляються більш стійкими й мають кращі результати діяльності, ніж конгломерати. Отже, можна зробити висновок, що чим вище очікувана нестабільність і твердість конкуренції, тим більшою мірою досягнення успіху буде залежати від наявності позитивного ефекту синергізму (системності діяльності) [6].

Та навіть при наявності ефективного проекту об'єднання підприємств воно не зможе конкурувати в сучасному глобалізованому економічному просторі без активного створення та впровадження інновацій.

Інновації – це певне нововведення в області техніки, технології, організації праці або управління, засноване на використанні досягнень науки й передового досвіду. Кінцевим результатом інноваційної діяльності є реалізація нового або вдосконаленого продукту, реалізованого на ринку, або нового (удосконаленого) технологічного процесу, що використовується в практичній діяльності.

Головною метою сучасної державної інноваційної політики України згідно з Законом "Про інноваційну діяльність" визнається створення соціально-економічних, організаційних і правових умов ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, створення умов для впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоспроможної продукції. Закон визначає правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, встановлює форми стимулювання державою інноваційних процесів і спрямований на підтримку інноваційної моделі розвитку економіки [4].

Легше за все побачити, що дають інновації, можна на прикладі ще одного виду об'єднань підприємств, що досі не згадувалось в даному аналізі. Маються на увазі технопарки і технополіси, які за своїми ознаками можуть вважатися кластерами, що створюються на визначений термін. На Заході такі структури забезпечують фінансування й виведення на ринок наукових розробок. В Україні поняття "технопарк" з'явилося в 1999 році, коли президент підписав розпорядження про створення трьох таких структур. Потім Верховна Рада прийняла регулюючий їхню діяльність закон, згідно якого технопарк теж можна вважати об'єднанням кластерного типу, бо він являє собою юридичну особу (або групу юридичних осіб), що діють відповідно до договору про спільну діяльність з метою виконання проектів з виробничого впровадження наукоємних розробок, високих технологій та забезпечення промислового випуску конкурентоспроможної на світовому ринку продукції. Для технопарків передбачений спеціальний режим інноваційної діяльності, тобто правовий режим, який передбачає надання державної підтримки щодо стимулювання діяльності технологічних парків, їх учасників та спільних підприємств при реалізації проектів за економічно і соціально зумовленими напрямками науково-технічної та інноваційної діяльності, що відповідають визначеним законодавством пріоритетам і спрямовані на промислове виробництво конкурентоспроможної високотехнологічної та інноваційної продукції і насичення нею внутрішнього ринку та забезпечення експортного потенціалу держави [5].

Приклад економічно розвинених країн засвідчує, що інноваційна інфраструктура має охоплювати всі регіони держави. В Україні робота щодо розвитку інноваційної інфраструктури здійснюється як у столиці, так і в регіонах. Так, згідно Закону України "Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків" на законодавчих засадах в нашій державі сьогодні діють 16 технологічних парків: "Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка" (м. Київ), "Інститут електрозварювання імені Є.О. Патона" (м. Київ), "Інститут

монокристалів" (м. Харків), "Вуглемаш" (м. Донецьк), "Інститут технічної теплофізики" (м. Київ), "Київська політехніка" (м. Київ), "Інтелектуальні інформаційні технології" (м. Київ), "Укрінфотех" (м. Київ), "Агротехнопарк" (м. Київ), "Еко-Україна" (м. Донецьк), "Наукові і навчальні прилади" (м. Суми), "Текстиль" (м. Херсон), "Ресурси Донбасу" (м. Донецьк), "Український мікробіологічний центр синтезу та новітніх технологій" (УМБЦЕНТ) (м. Одеса), "Яворів" (Львівська область), "Машинобудівні технології" (м. Дніпропетровськ) [5].

Позитивним моментом є те, що вітчизняні технопарки створюються як на базі науково-дослідних інститутів, так і на базі вищих навчальних закладів (Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», Український національний університет харчових технологій, Херсонський державний технічний університет). Також ряд вищих навчальних закладів входить до складу діючих технопарків як їх учасники: Вінницький національний медичний університет, Сумський державний педагогічний університет та інші.

Усвідомлюючи необхідність розвитку регіонів для забезпечення стійкості української економіки створено регіональні інноваційні центри. Наприклад, центри розвитку інновацій у Києві та «Харківські технології», інноваційний центр «Броди» та Трускавецький центр оздоровлення. Однак порівняно з більш розвиненими країнами форми інноваційної діяльності та відповідна інфраструктура розвиваються в Україні поки ще недостатньо стрімко. Так, у США функціонує 140 наукових і технологічних парків, у Великій Британії – понад 40, у Російській Федерації – біля 100. Загалом європейська інноваційна сфера налічує понад 1,5 тисячі інноваційних центрів, в тому числі більш ніж 260 науково-технологічних парків [3].

Однак структура і діяльність українських технопарків не завжди відповідає загальноновизнаним ознакам, таким, наприклад, як територіальна цілісність та забезпечення стабільних правових умов їх функціонування. Це стосується і процесів формування відповідної інфраструктури. Провідне місце серед фінансових інститутів щодо розвитку інноваційної та науково-технічної діяльності мають посідати організації венчурного капіталу (венчурні фонди та інші), які до сьогодні в Україні не набули розвитку.

Але, на жаль технопарки сьогодні є чи не єдиним діючим механізмом об'єднання підприємств задля реалізації інноваційної політики держави. У світовій практиці інноваційна діяльність країн не вичерпується утворенням і розвитком технопарків. Наприклад, у Великобританії уряд здійснює комплексну підтримку інновацій у малих і середніх підприємствах:

- 1) стимулювання інвестицій в інновації – пільгове оподатковування, надання податкового кредиту для наукових досліджень, підтримка для венчурного капіталу;
- 2) проведення політики підтримки конкуренції – активна антимонопольна діяльність;
- 3) поліпшення підприємницької інфраструктури – забезпечення якісного сервісу, удосконалення системи поставок і транспортувань, поширення засобів зв'язку.

Крім економічної підтримки інноваційної діяльності, британський уряд на всіх рівнях влади розробляє й здійснює різні програми по створенню мереж для обміну знаннями, проведенню навчання й тренінгів для підприємців, утворенню кластерів (які включають підприємства самих різних галузей) для співробітництва з метою зниження витрат і ризиків, створенню інжинірингових центрів, бізнесів-інкубаторів і парків на базі університетів і наукових інститутів, відкриттю центрів підвищення навичок і майстерності. Також у кожному регіоні Великобританії створюється Науково-промислова рада, що повинна стежити за тим, щоб пріоритети державної економічної політики відповідали інтересам конкретного регіону, контролювати виконання

ЧАСТИНА 2 НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

регіональної економічної стратегії й т.п. [9].

Сьогодні в нашій державі теж є кілька кластерів, діяльність яких підтверджує світовий досвід кластеризації та доводить актуальність впровадження такого підходу для прискорення економічного зростання. Так, у 1998 році Асоціацією «Поділля Перший» була розроблена програма впровадження концепції кластерної моделі економічного розвитку в Хмельницькій області. Її метою стало відродження вітчизняного виробництва у найбільш перспективних галузях: швейній, будівельній, харчовій та туристичній. І сьогодні в регіоні успішно працюють 5 кластерів: будівельний і швейний (24 швейні та трикотажні підприємства) у Хмельницькому, туристичний (більше 10 туристичних фірм, готелі, ресторани, юридичні фірми) і харчовий у Кам'янець-Подільську та кластер сільського туризму (перший в Україні) у селищі Гриців Хмельницької області. Програма «Поділля Перший» повністю спирається на ініціативу громадян області [7]. Зрозуміло, що інновації, зрештою, залежать від бажань, знань, навичок і творчості тих, хто займається бізнесом, тобто підприємців. Але не слід сподіватися лише на сміливість та ініціативність громадян, бо важливу роль в створенні належного середовища, без чого інноваційна діяльність майже приречена на збитковість та випробування ризиком, відіграє уряд. Рис.1 ілюструє основні механізми і канали, завдяки яким уряд на різних рівнях впливає на підприємницькі інновації.

Рисунок 1 – Вплив урядової політики на інноваційну діяльність

У нашій країні поки ще не закінчена побудова необхідного клімату підтримки для інноваційної діяльності: не досягнута макроекономічна стабільність, не налагоджена ІТ-інфраструктура, не розроблена цілісна політика наукової діяльності.

Для поліпшення економічних показників діяльності суб'єктів підприємництва, що становлять основну рушійну силу економіки, необхідно вжити ряд заходів:

1. Забезпечити законодавчо підтримку державних і приватних інвестицій у підприємства, що займаються прикладними науковими розробками й здійснюють інноваційну діяльність, особливо в області інформаційно-комунікаційних технологій і інших перспективних галузей, у тому числі й за допомогою фінансування наукових досліджень і інноваційних ідей на основі конкурсного відбору кращих проєктів

2. Розробити регіональні й галузеві програми розвитку як складової Національної програми сприяння розвитку промисловості, що відповідають пріоритетам державної економічної політики й відповідних регіональних інтересів.

3. Поглиблювати інноваційну спрямованість економічної політики через державну підтримку бізнес-інкубаторів і інноваційних центрів як носіїв передової технології для підтримки бізнесу й інновацій, через сприяння обміну знаннями й співробітництву між виробниками й науковими проектно-технологічними організаціями.

4. Збільшити науково-методичне забезпечення розвитку підприємництва й здійснювати комплексні наукові дослідження економічних проблем сучасності.

5. Підвищити видатки на наукову діяльність і освіту, у тому числі на навчальні програми для підприємців і винахідників у рамках процесу обміну знаннями й досвідом.

Особливу увагу варто звернути на те, що Україна має значний науково-технічний потенціал. Тому не можна допустити, щоб стан економіки й недостатня або неякісна нормативна база зупинили подальший його розвиток.

Потрібно і надалі приділяти увагу вивченню та розробці наукових та методологічних засад функціонування кластерних об'єднань з метою створення такого теоретичного підґрунтя, яке б враховувало специфічні особливості вітчизняного економічного простору і, в той же час, забезпечувало створення виключно ефективно діючих утворень кластерного типу, що сприятиме стійкому розвитку української економіки.

1. *Господарський кодекс України/Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22, ст. 144.*
2. *Денисов А.Ю., Жданов С.А. Экономическое управление предприятием и корпорацией. – М.: Издательство «Дело и Сервис», 2002. – 416 с.*
3. *Єресько І.Г. Оцінка інноваційного потенціалу України/Економіка та держава, 2006. – № 4. – С. 34-38.*
4. *Закон України «Про інноваційну діяльність»/Відомості Верховної Ради (ВВР), 2002. – № 36, ст. 266.*
5. *Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» (В редакції Закону № 3333-IV від 12.01.2006)/Відомості Верховної Ради (ВВР), 2006. – № 22, ст. 182.*
6. *Малахова І.В. Перспективы и проблемы функционирования корпоративных объединений в экономике Украины//Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організація виробництва, 2002. – № 3. – С. 228-232.*
7. *Семенов Г.А., Богма О.С. Кластеры підприємств як передумова активізації розвитку регіональної економіки/Економіка та держава, 2006. – № 4. – С. 11-13.*
8. *Соколенко С.И. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры: Укр. контекст. – К.: Логос, 2002.*
9. *Innovation Report “Competing in the Global Economy: the Innovation Challenge”, 2004. [Cited 2006, 5 September]. Available from: <<http://www.dti.gov.uk/innovation>>.*

Отримано 15.12.2006 р.

І.В. Захарова

Анализ деятельности предприятия в составе объединения кластерного типа

Современная глобальная экономика характеризуется ускорением темпов экономических процессов, внедрением высоких технологий, сложностью планирования и управления. Отдельное предприятие не всегда может самостоятельно справиться со всеми перечисленными задачами, тогда возникают кластерные объединения предприятий. Но даже такие объединения не гарантируют успеха на рынке, если они не имеют достаточной государственной поддержки и не обеспечены действенной инфраструктурой на начальном этапе деятельности.